

Kodikologie

Pojem

lat. *codex* (původně *caudex*) - vedle jiných významů označoval i několik vzájemně spojených dřevěných voskových destiček, popřípadě rukopis.

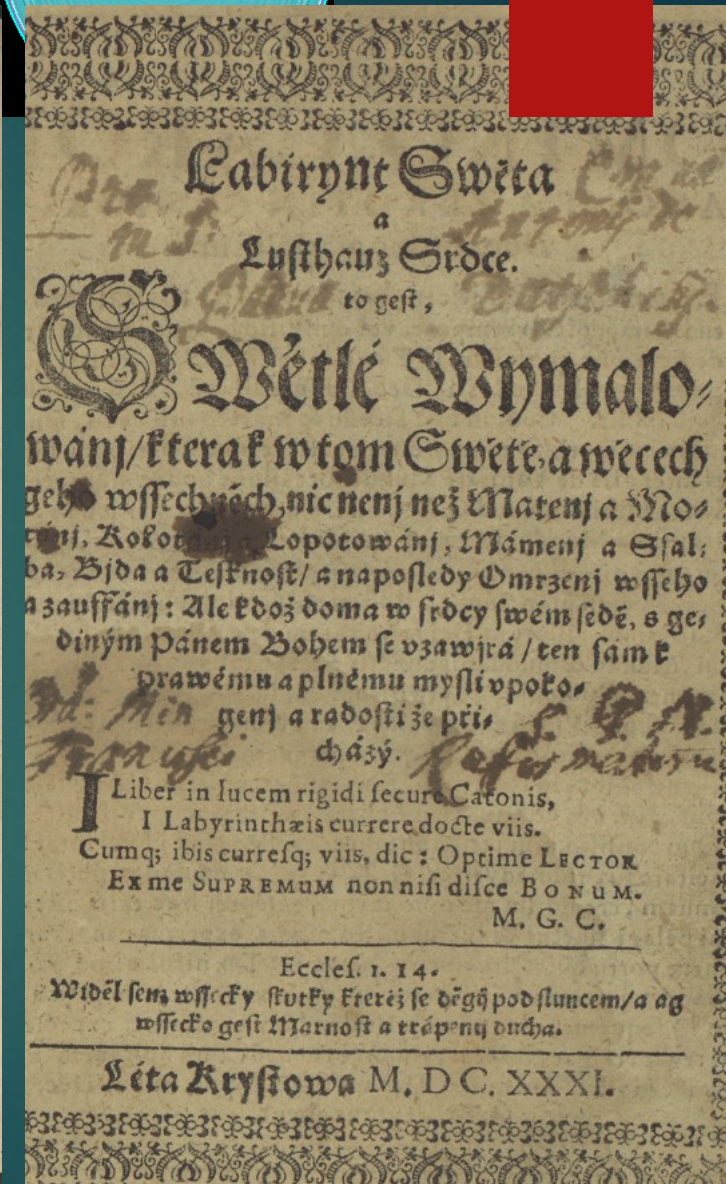
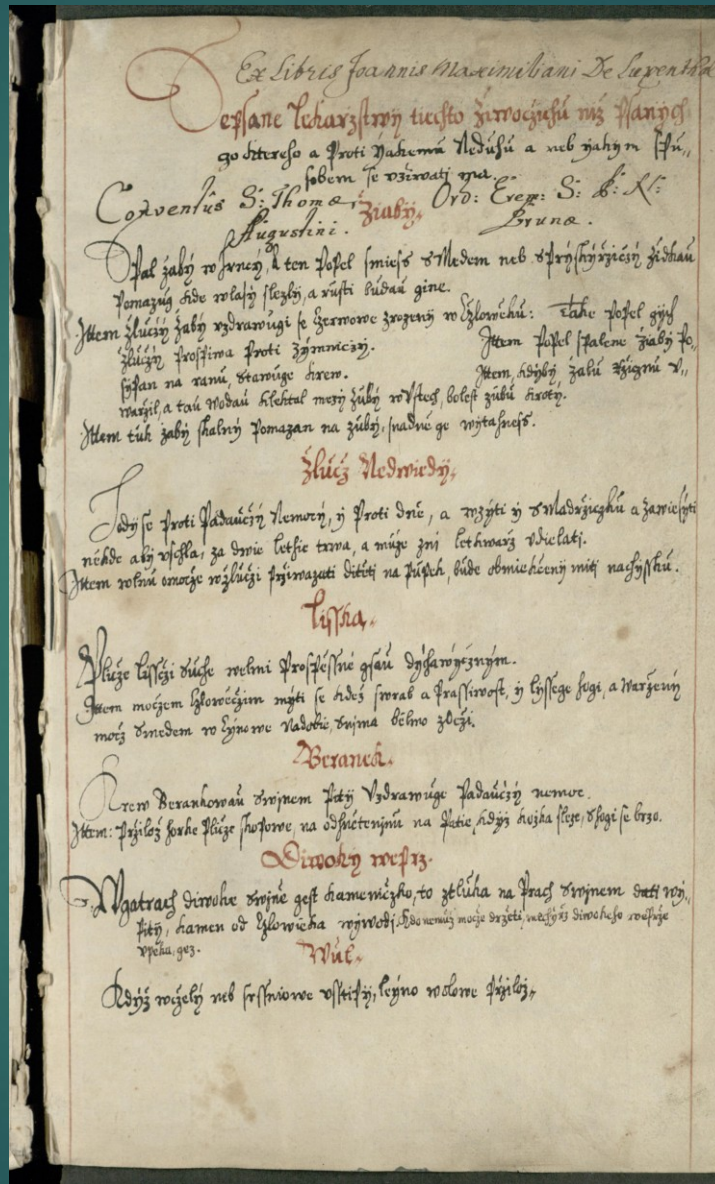

Předmět a funkce

- ▶ Kodikologie je pomocná věda historická, která studuje rukopisy neúřední povahy, tj. literárního charakteru v nejšířím slova smyslu:
 - ▶ Proces jejich vzniku a jejich funkce:
 - ▶ jak rukopis vznikl.
 - ▶ proč rukopis vznikl.
 - ▶ kde rukopis vznikl.
 - ▶ Jakou měly rukopisy funkci i otázka jejich penetrace (tj. putování): tzn. obchod s nimi, a další osud jako hotových knih, tedy dějiny středověkých knihoven a v novověkých (nebo alespoň rukopisné části knihovních sbírek).
- ▶ Kodikologie – věda o rukopisech (něm. Kodikologie, nebo Handschriftenkunde).

Časový rozsah kodikologie

Značně širší, neboť rukopis ve smyslu rukopisné knihy přesahuje vlastně do současnosti. Celkově ovšem rukopis stále více ustupuje – a to už od 16. století – vzhledem k tištěné knize do pozadí.

Rukopis

literární
rukopis

Podle Františka Hoffmanna a Jiřího Pražáka:

- ▶ 1. zpravidla nebyl veden jak úřední kniha.
- ▶ 2. zpravidla nebyl součástí organického fondu ve smyslu archivním, ale v celcích vzniklých sběratelskou činností.
- ▶ 3. původní sepsání i opisy zpravidla sledovaly literární, vědecké nebo dokumentační cíle.

Kodikologie podle kulturních okruhů

- ▶ Podle písem: kodikologie latinská, slovanská, řecká, arabská atd.
- ▶ V souvislosti s latinským písmem - kodikologie latinská (ve smyslu latinského písma, nikoliv latinského jazyka, i když tyto dva fenomény dlouhá staletí splývají a teprve od 12. a výrazněji 13.-14. století se vyskytují kodexy v národních jazycích).
- ▶ Kodikologie řecko-latinská(?) - větší celek.

Psací látky

Pergamen (původně asi od maloasijského města Bergamo-Pergamon, angl. *vellum* nebo *parchment*, fr. *vélin* nebo *parchemin*, něm. *Pergament*) vysoce trvanlivá psací látka živočišného původu známá nejméně již ve 2. tisíciletí př.n.l. Připravovala se z kůže ovcí, koz, telat anebo ještě nenarozených jehňat.

Papír - stejnoměrná vrstva převážně rostlinných vláken je tvořena na síti, odvodněna a usušena do tuhé vrstvy. Tento způsob ruční výroby papíru se v papírnách do přelomu 18. a 19. století zásadně nezměnil (předmětem zájmu rovněž v paleografii a filigranologii).

Používání pergamenu a papíru

Pergamen se používal běžněji ve starším středověku a později spíše pro kaligrafické rukopisy.

Pro užitkovou knihu stále častěji používal papír. Používání papírů nejdříve ve Španělsku a na Sicílii. V Evropě ve 12. a hlavně od 13. století.

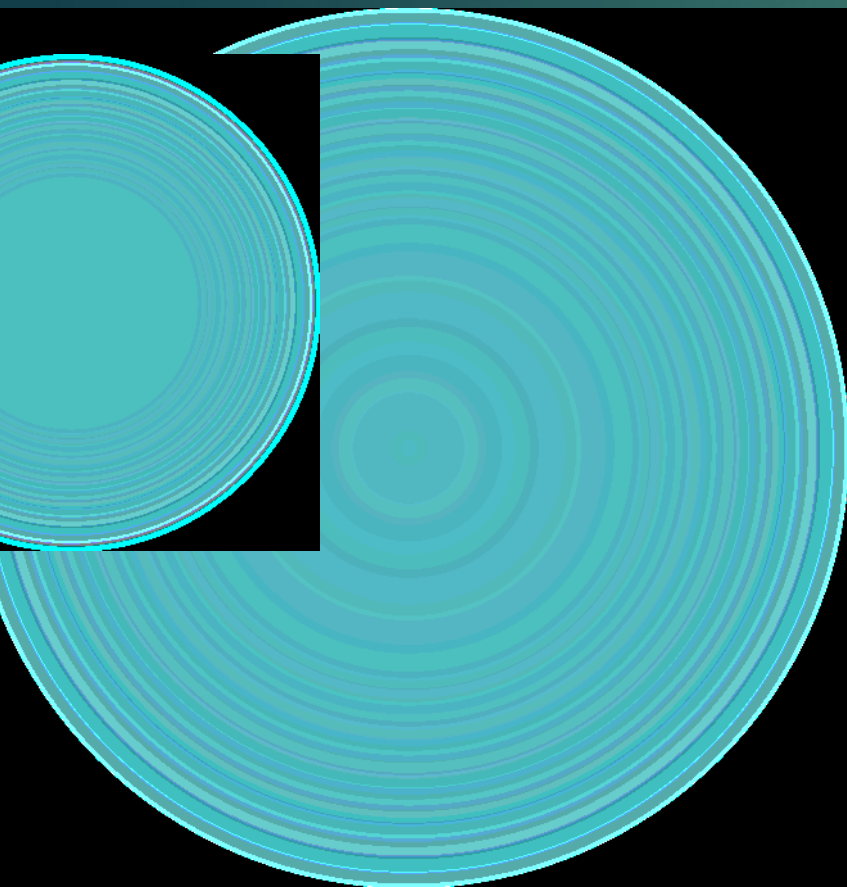
U nás nejstarší doklad – nejstarší městská kniha v Praze (1310). Papír importovaný.

Nejstarší papírna u nás ve Zbraslavi (1499).

Papír byl zhotovován ze lněných a bavlněných hadrů, později náhradní suroviny.

Složky papírů označovány filigránem, tj. značkou.

Papírna

Filigrán

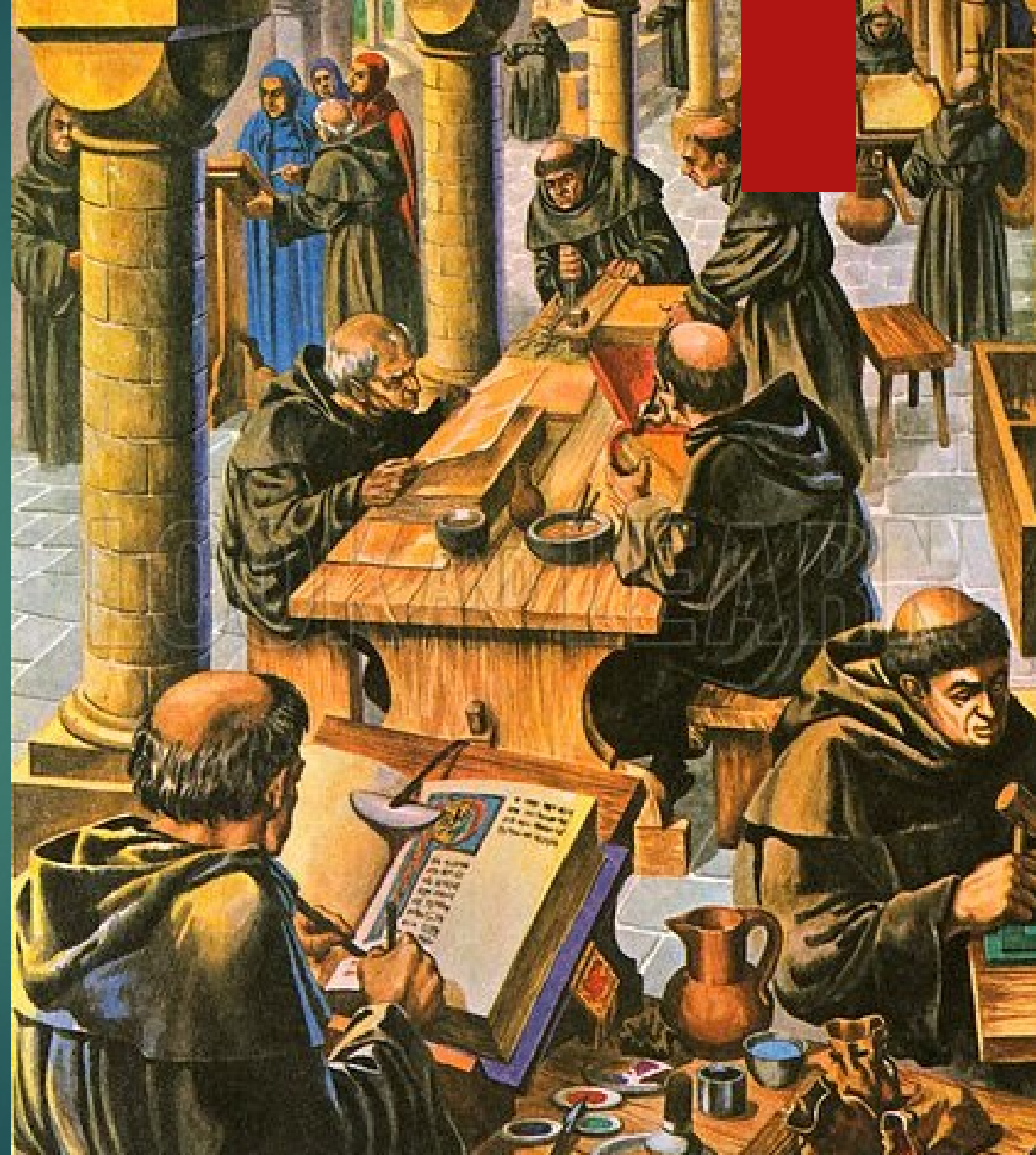
Filigrán (z lat. *filum* = nit, *granum* = zrno, angl. *watermark*, fr. *filigrane*, něm. *Wasserzeichen*, čes. též průsvitka, nesprávně vodní značka, vodotisk, vodoznak) je původně nitkovitý ornament francouzské knižní miniaturní malby, v nauce o papíru průhledem proti světlu patrná výrobní značka papírny. Motivicky je obvykle shodná s papírnickou obchodní značkou.

Kde a jak vznikaly rukopisy?

- ▶ V antice v období vrcholného laického kulturního rozvoje lze hovořit o rozvinutém nakladatelském systému a o obchodu s knihami (tehdy v podobě svitku).
- ▶ V raném a vrcholném středověku leželo hlavní těžiště práce ve skriptoriích klášterů (zejména benediktinských) a katedrálních kapitul.

Skriptorium

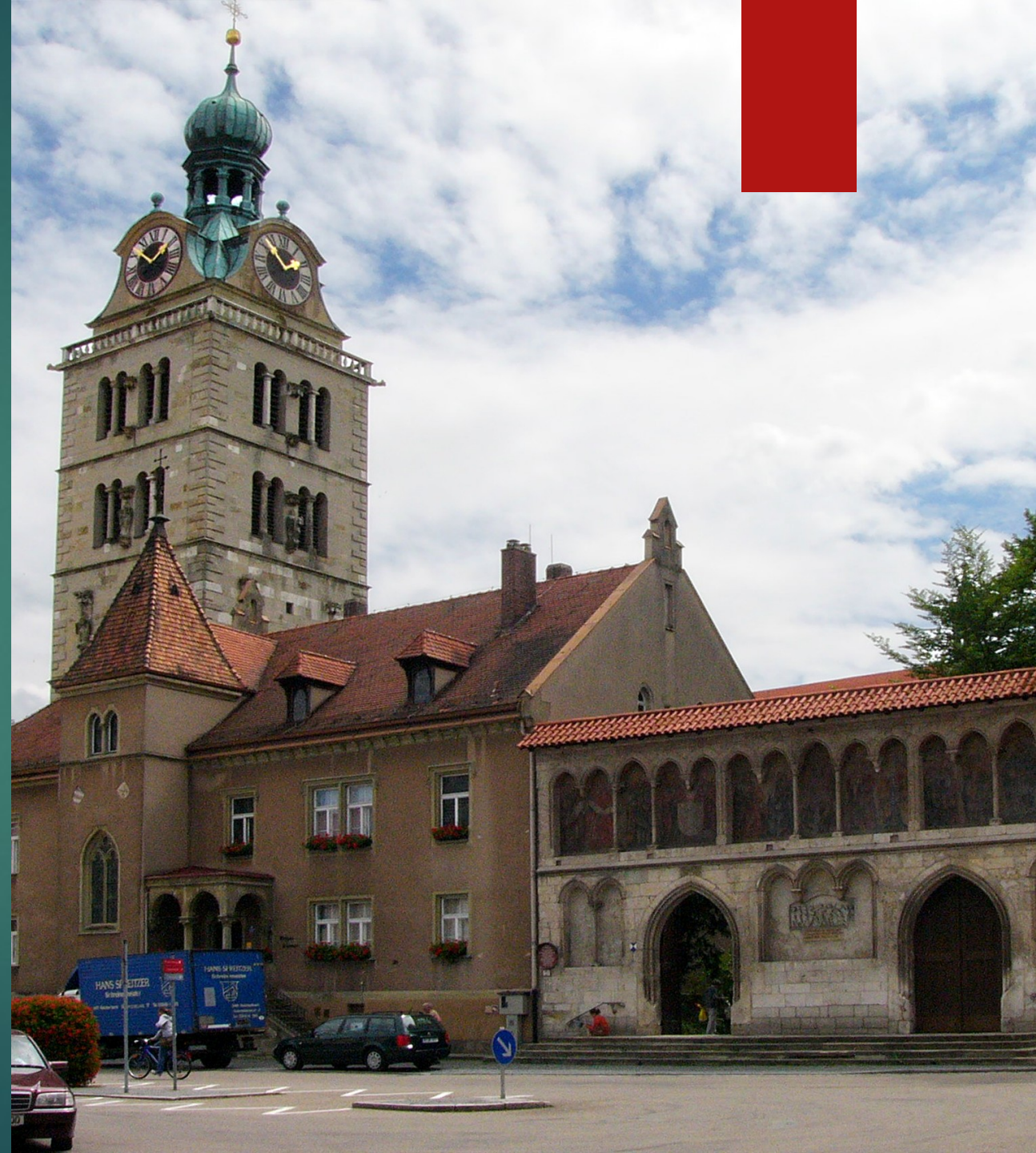

Práce ve skriptoriu

1. technická příprava psacích látek a jiných psacích prostředků (inkousty, pera ap.). Příprava pergamenu, stažení kůže z příslušného zvířete. Charakter složení pergamenu ovlivňoval velikost vznikající knihy a rozsah jejich složek. Jedním přeložením vzniká dvoulist – *binio*, trojím přeložením – *ternio*, a při čtyřech jde o *kvatern*.
2. Vznik díla. Jeden písař nebo více. Opisování předlohy nebo podle diktátu (jeden diktuje, více písařů píše). Pak předáno iluminátorovi. Pracoval podle předloh (vzorníků). Někdy písař a iluminátor – jedna osoba. Jeden kodex mohl vznikat týdny, měsíce i roky.
3. Knihy se skládaly z jednotlivých složek, které byly teprve po napsání základního textu (nebo textů) vázány do vazeb buď pevných prkénkových, nebo měkkých vazeb kožených. Vazby byly všelijak zdobené. Většinou jsou dnešní vazby středověkých rukopisů novověké (došlo k převazbě).

Nejslavnější skriptoria v Evropě

- ▶ klášter sv. Martina v Tours ve Francii
- ▶ klášter Reichenau na Bodamském jezeře
- ▶ klášter Fulda v Hesensku
- ▶ klášter sv. Jimrama v Řezně

Skriptoria u nás

- ▶ Olomoucké skriptorium (při kapitule) zejména za biskupa Jindřicha Zdíka (1126-1150).
- ▶ Skriptorium pražských minoritů.
- ▶ Skriptorium benediktinek u sv. Jiří na Pražském hradě.
- ▶ Skriptorium olomouckého biskupa Jana ze Středy (14. století).

Olomoucké skriptorium

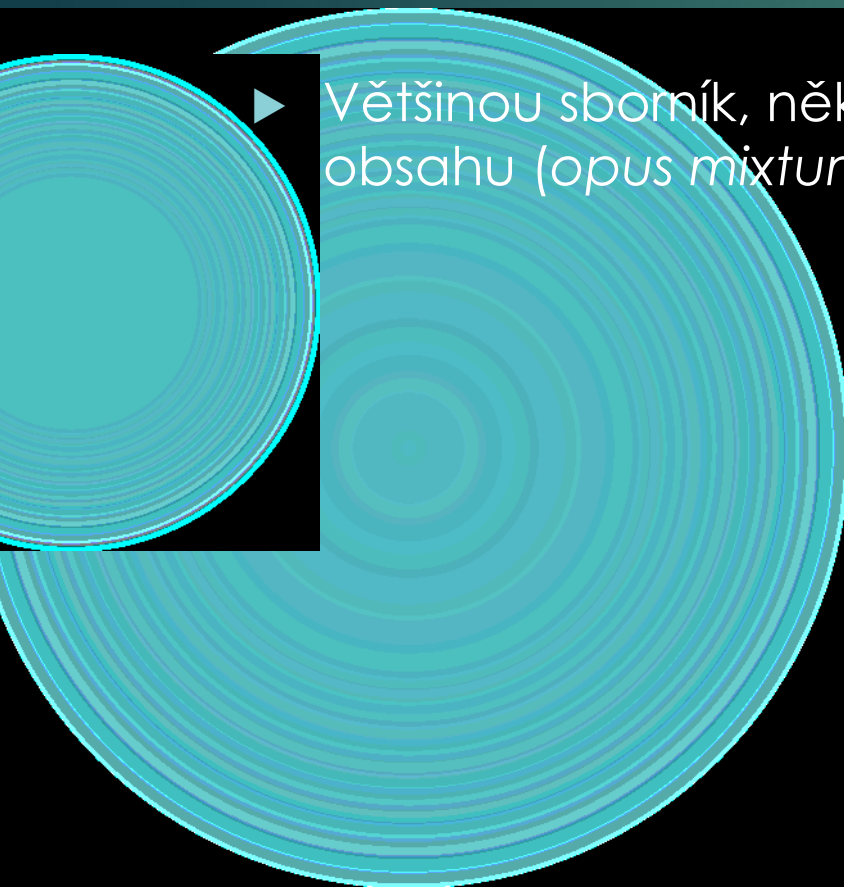
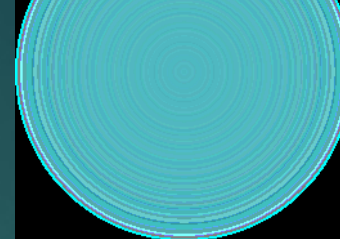
De civitate Dei (Praha, Archiv Pražského hradu, kapitulní knihovna, signatura A 21/1) – datováno do 40. let 12. století (starší literatura i později, až do konce 12. století). Na poslední straně vyhotovili malíři jakýsi obrazový kolofon označovaný jako Hildebertova kletba, který se z více důvodů stal velmi známý (nejenom že zobrazuje dobovou dílnu, ale též živě odkazuje ke každodenním útrapám knižních tvůrců). Na drobné kresbě jsou dva pracující tvůrci ve skriptoriu, přičemž Hildebert (sedící u pulpitu) je zrovna vyrušen myší pojídající jeho jídlo a chystá se po ni hodit pemzu. V knize na pulpitu je vepsána ona kletba: *Pessime mus, saepius me provocas ad iram. Ut te Deus perdat* (Nejbídnější myši, stále mne provokuješ až k hněvu. Ať tě Bůh zatráfí!).

Skladba obsahu rukopisu

▶ Jedno dílo (zřídka).

▶ Většinou sborník, někdy příbuzného obsahu, někdy zcela rozdílného obsahu (*opus mixtum*).

Čtyři skupiny rukopisů podle obsahu

1. Liturgické rukopisy (Bible, misály, kalendária, nekrologia).
2. Rukopisy vědecké (studijní) – filozofie, teologie, právnické rukopisy, medicína, astrologie...
3. Zábavná a vzdělavatelská četba – zejména v národních jazycích (rytířské eposy), k předčítání.
4. Bibliofilie (krásné knihy), např. sbírka rukopisných knih krále Václava IV.

Struktura středověkého rukopisu

- ▶ Moderní foliace (*recto, verso*) nebo paginace.
- ▶ Původní označení složek:
 - ▶ **kustody** (římské číslice označující složku).
 - ▶ **reklamanty** (slovo dole pod posledním řádkem z následující strany).
- ▶ Díla v rukopise nejsou často označena titulem ani autorem (složitě určování). Určit spis na základě jeho začátku (**incipit**) a jeho konce (**explicit**).
- ▶ **Kolofon** – informace od písaře o genezi (vzniku) konkrétního rukopisu (nebo jeho části), datace a místo (ale pozor, může být opsán z předlohy!).

Reklamant

„campania precipue“

et diruerat illos q̄ it̄ top̄it captiuos ductes. Et tūc treugas
reformat̄ quas libent̄ sarraceni ꝓcedebant/ eo qđ fere totū Reḡ
nū Ierosolitanū possidebant et in se maxias habebant discor
dias et graues inimicias nō addiderūt nisi licet nimū afflicti
facile creugas r̄uꝓe ul̄ aliqđ penit̄ munitoz̄ obsidere ul̄ r̄uꝓ
dirupta repate. Et non multo t̄p̄e post cū quidaz̄ nobiles de

173

72a

Campania precipue et de alijs francie part̄z transfecisset inis treugas
soluere recusantibz̄ ipi Antiochiam ꝓgentes sub ꝓncipe Antiochio
militari q̄ tūc guerra cum quibz̄dam habebat a sarracenis de Tripoli
et Antiochiam capta sunt et detenta et i carcere Calapie ualibz̄ ma
cipata. Duabz̄ tam uicibz̄ post ꝓtri Alemanni recessit nisi treugas
cū sarracenis rapuit. Vna uice aduentibz̄ quibz̄dam nobilibz̄ de
Regno francie. Symone scilicet de mote forti uiro nobili et
relicis et iornis dramullum et l̄...

NK ČR, sign. [XIII D 7](#), ff. 72v-73r.

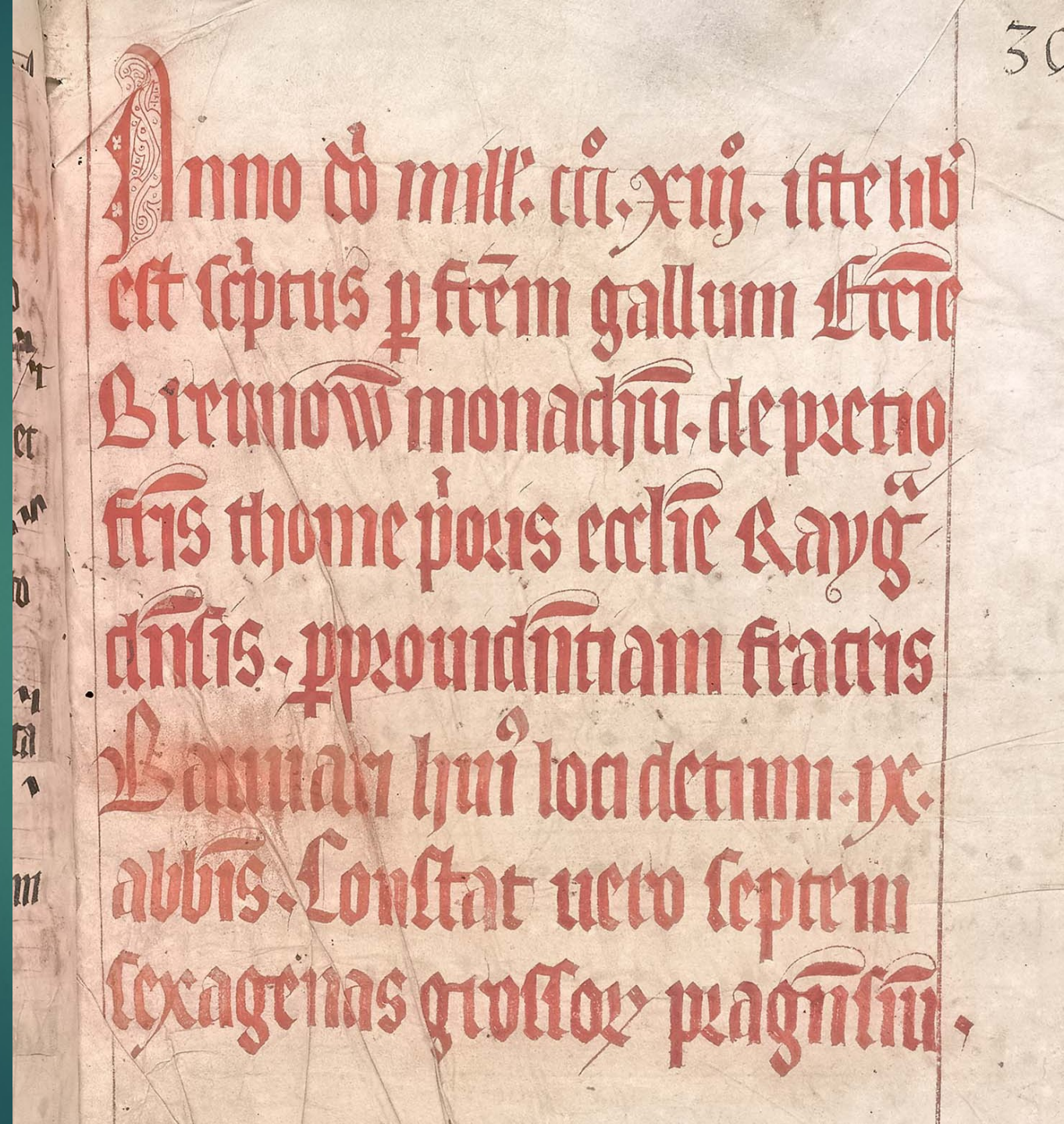
Kolofon

Rajhradský antifonář, [R 17](#), 1313

Iniciály: f. 14r, 18v, 25v ...

Díry v pergamenu: f. 98v.

Kolofon (f. 300r): Anno domini millesimo CCC^o XIII° iste liber est scriptus per fratrem Gallum ecclesie Breunowiensis monachum de pretio fratris Thome prioris ecclesie Raygradensis per providentiam fratris Bauuari huius loci decimi IX abbatis. Constat vero septem sexagenas grossorum Pragensium.

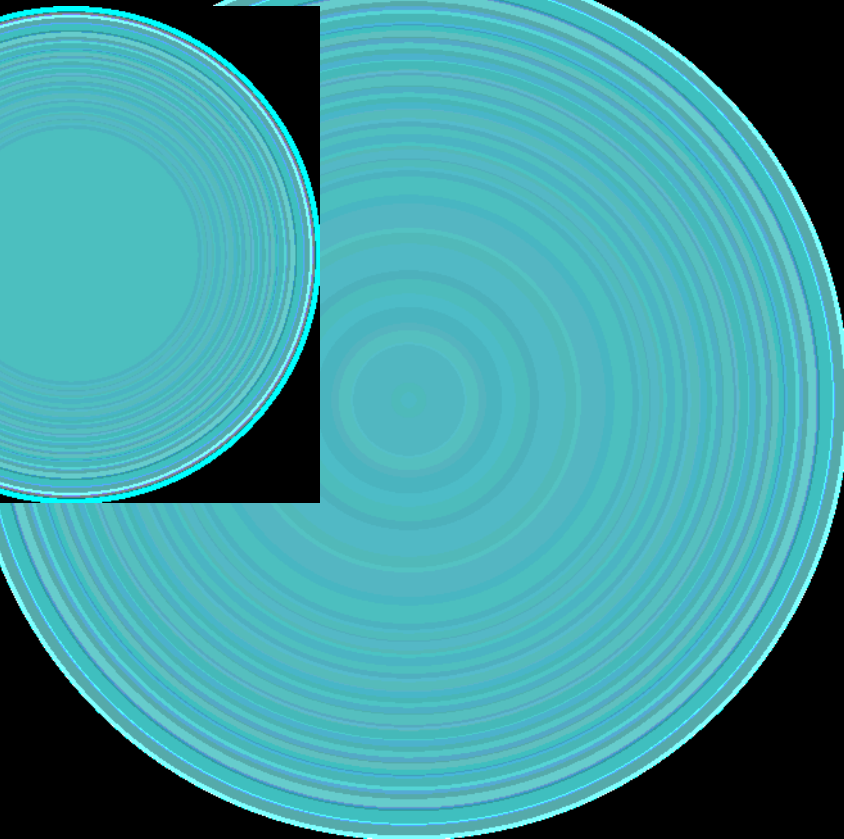
Struktura středověkého rukopisu

- ▶ Kromě vlastního textu – poznámky, komentáře vlastníka nebo uživatele rukopisu.
- ▶ Glosa (glosy):
 - ▶ interlineární glosy.
 - ▶ marginální glosy.
 - ▶ řádná glosa (glosa ordinaria).
- ▶ **Předsádka** – samostatný list vevázán před první list a za poslední list rukopisu.
- ▶ **Přídeští** – vnitřní strana desek vazby. Mohou se tam objevovat informace o původu rukopisu, vlastnické poznámky (provenienční), cena knihy, obsah knihy, historické poznámky ...

Glosa

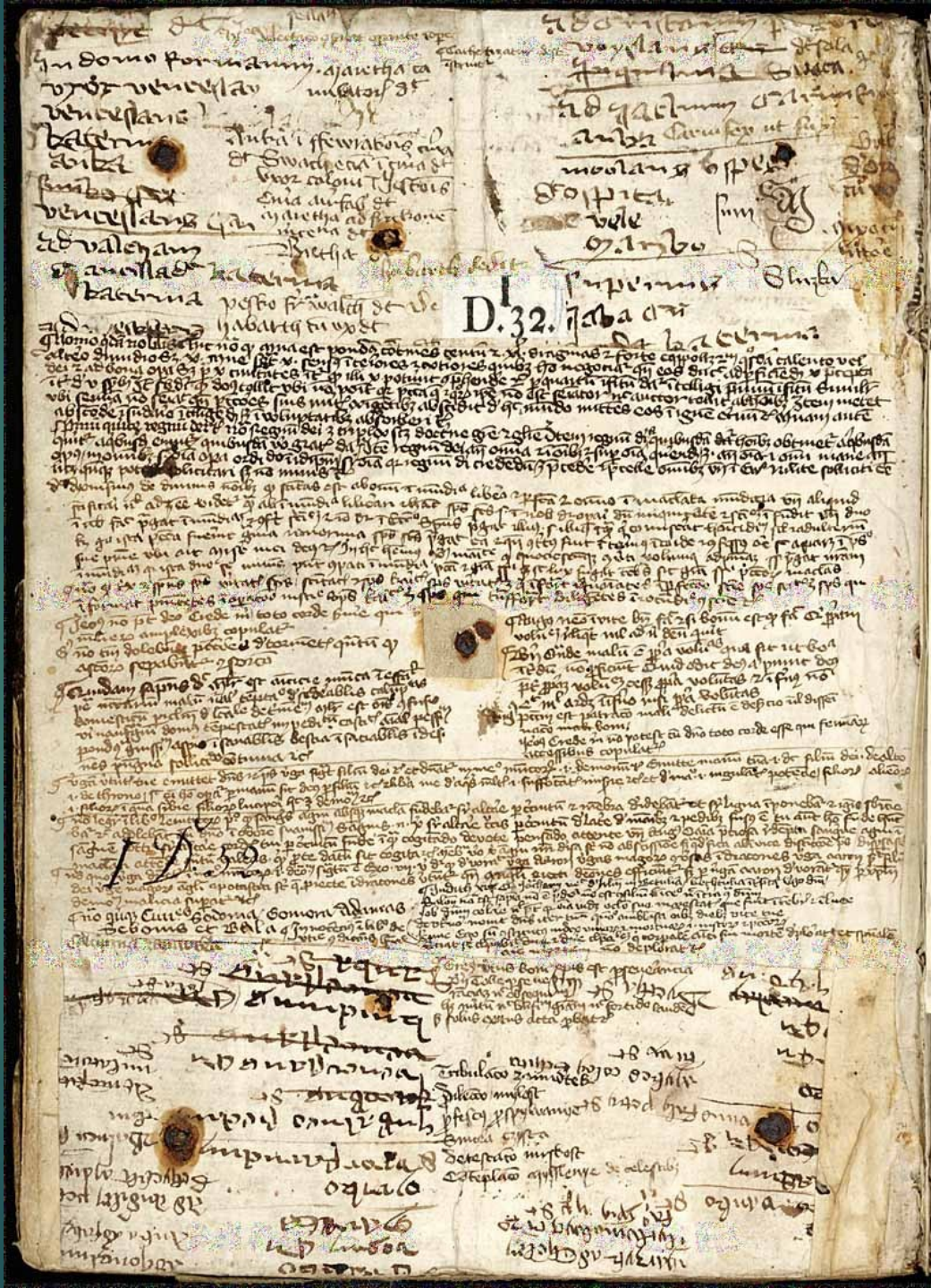
Libri V decretalium Gregorii IX cum glossa
Bernardi Parmensis de Botone - Liber Extra,
1301-1400

Brno, MZK, sign. RKP 1161.440

Přídešті

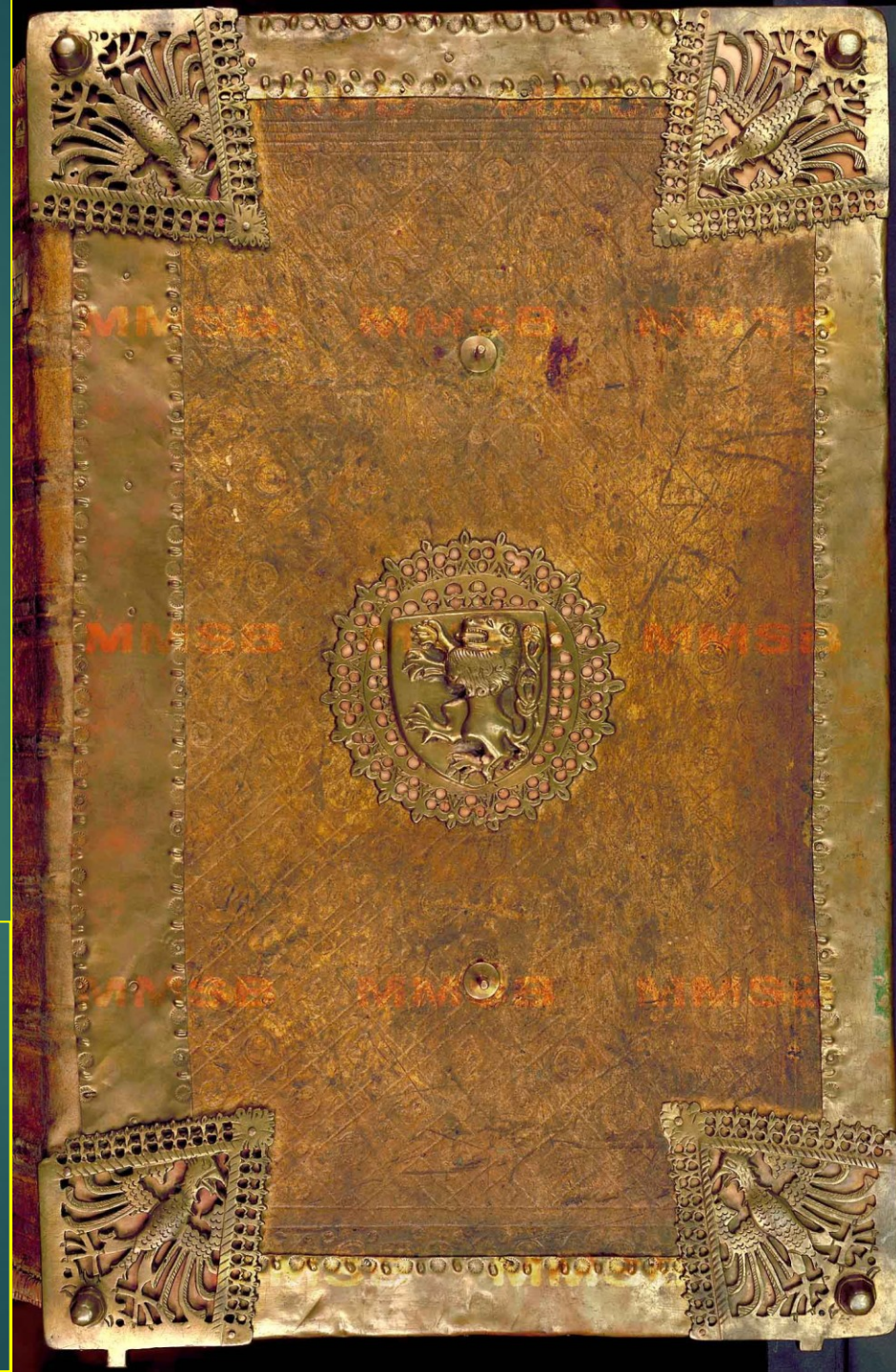
NK ČR, sign. I D 32:
papírový list, na němž
byly původně
záznamy o platbách
(nahore a dole) a na
který byly postupně
doplněny různé
teologické výpisky a
české překlady
několika latinských
slov.

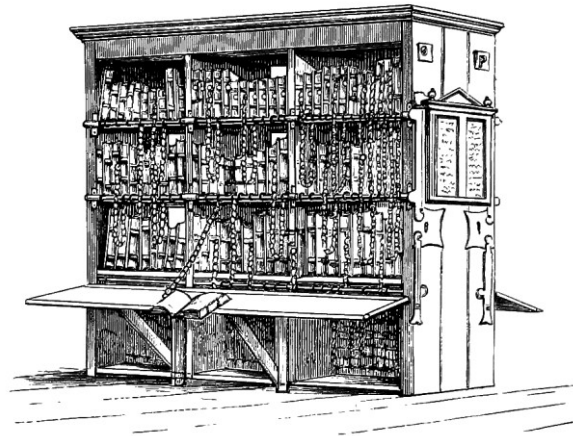
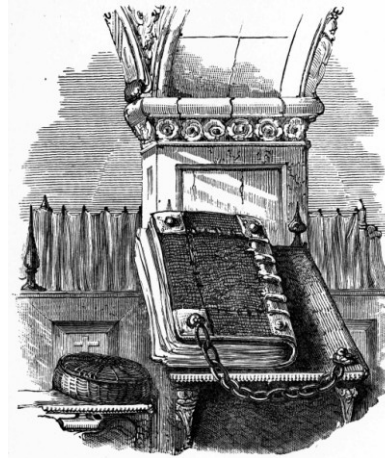
Knižní vazby

MZK, sign. Mk 80:
Dřevěné desky
potažené vepřovicí s
válečkovým
slepotiskem a se
dvěma supralibros. Na
přední desce erb
(zavinutá střela), nad
tím "I.O.Z.M.", dole
letopočet 1576.

KNM, sign. XII a 22,
přední deska: Vazba
kolínského antifonáře z
poslední třetiny 15. století
se čtyřmi nárožnicemi s
puklou, hranovým
kováním a středovým
kováním s erbem
objednavatele, města
Kolína

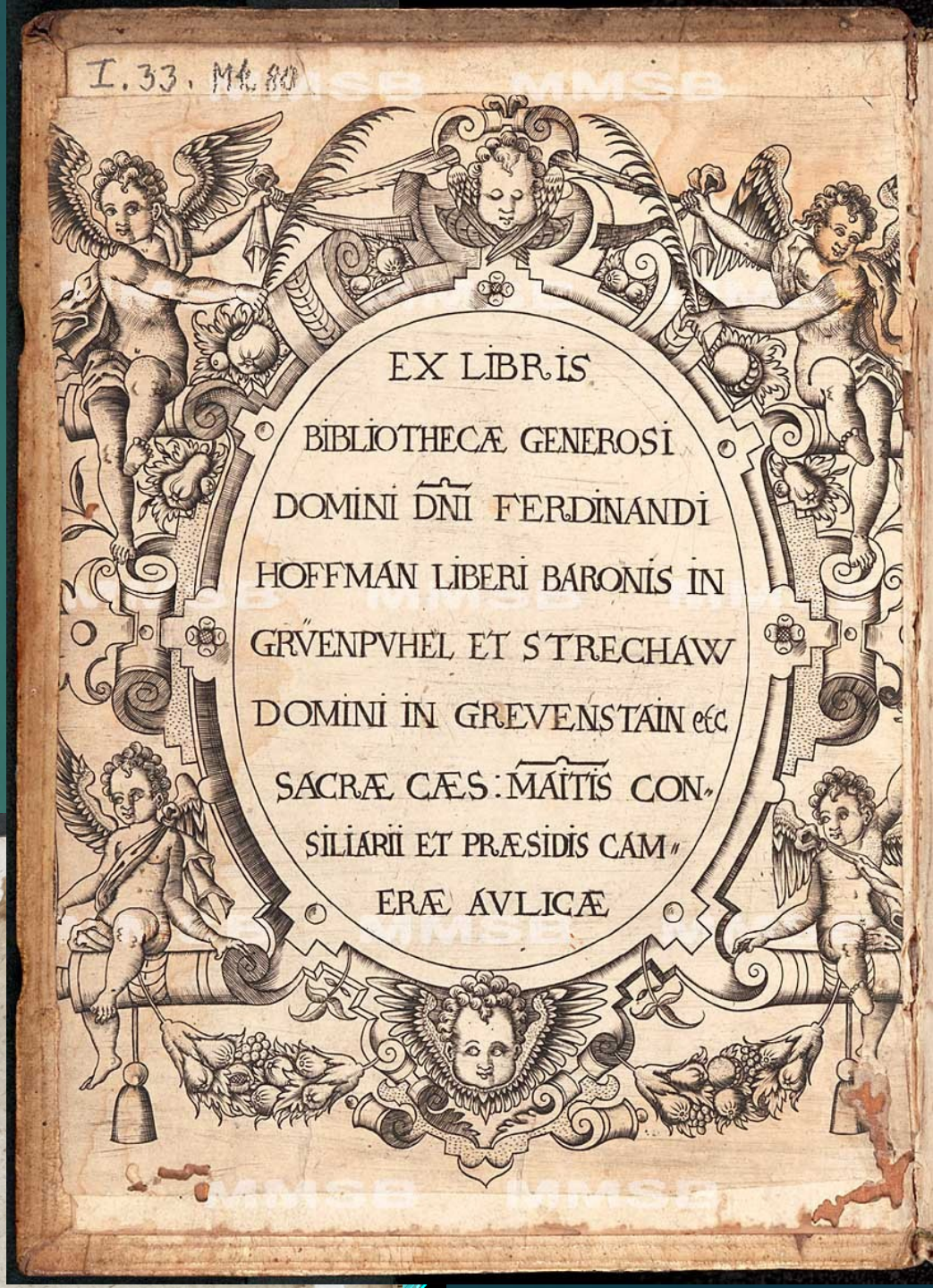
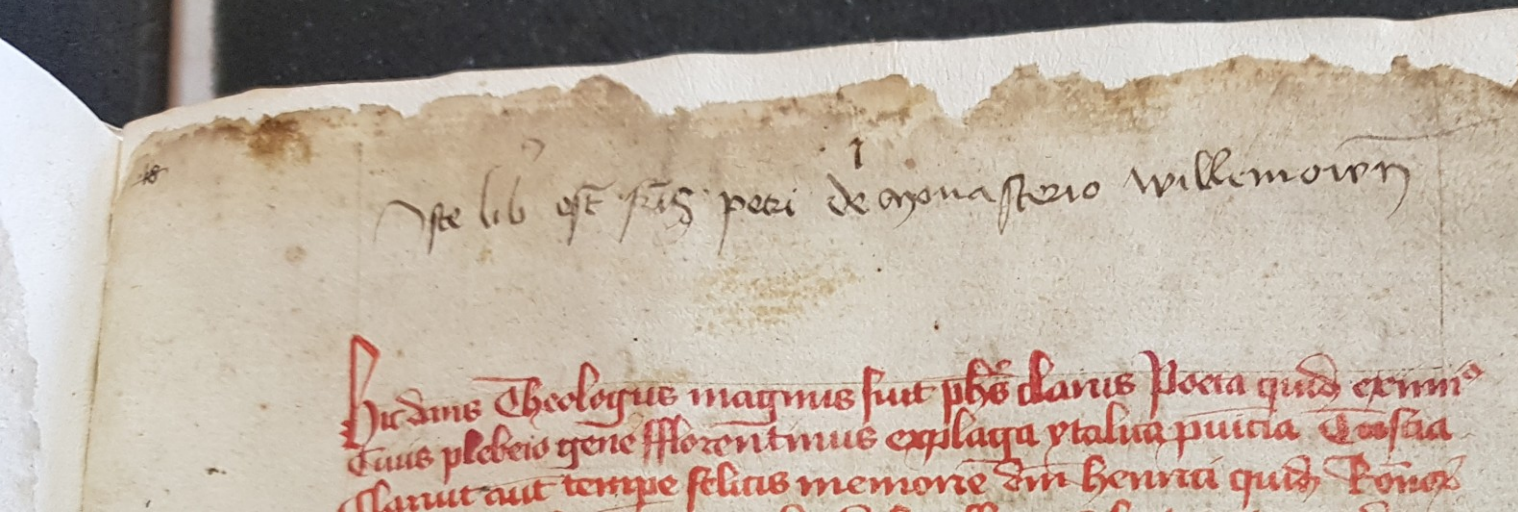

Libri catenati

Provenience (vlastnické poznámky, exlibris)

Znojmo, SOkA, sign. 306, f. 2r: Iste liber est fratris Petri de monasterio Willemoviensi.

Dějiny knihoven

- ▶ Ve středověku nebyly veřejné knihovny. Knihovny při různých církevních institucích (kláštery, kapituly).
- ▶ Od 13. století knihovny univerzit, jednotlivých kolejí.
- ▶ Později šlechtické (královské) knihovny – ty později základem veřejných knihoven.

Nejdůležitější rukopisné sbírky u nás

▶ Praha

- ▶ Národní knihovna ČR
- ▶ Knihovna Národního muzea
- ▶ Strahovská knihovna
- ▶ Knihovna pražské kapituly (Archiv pražského hradu)

▶ Brno

- ▶ MZK
- ▶ MZA

▶ Olomouc

- ▶ kapitulní knihovna

Kodikologická studia

FRAGMENTVM PRAGENSE EVANGELII S. MARCI

VVLGO

A V T O G R A P H I .

EDIDIT,

LECTIONESQVE VARIANTES CRITICE

RECENSUIT

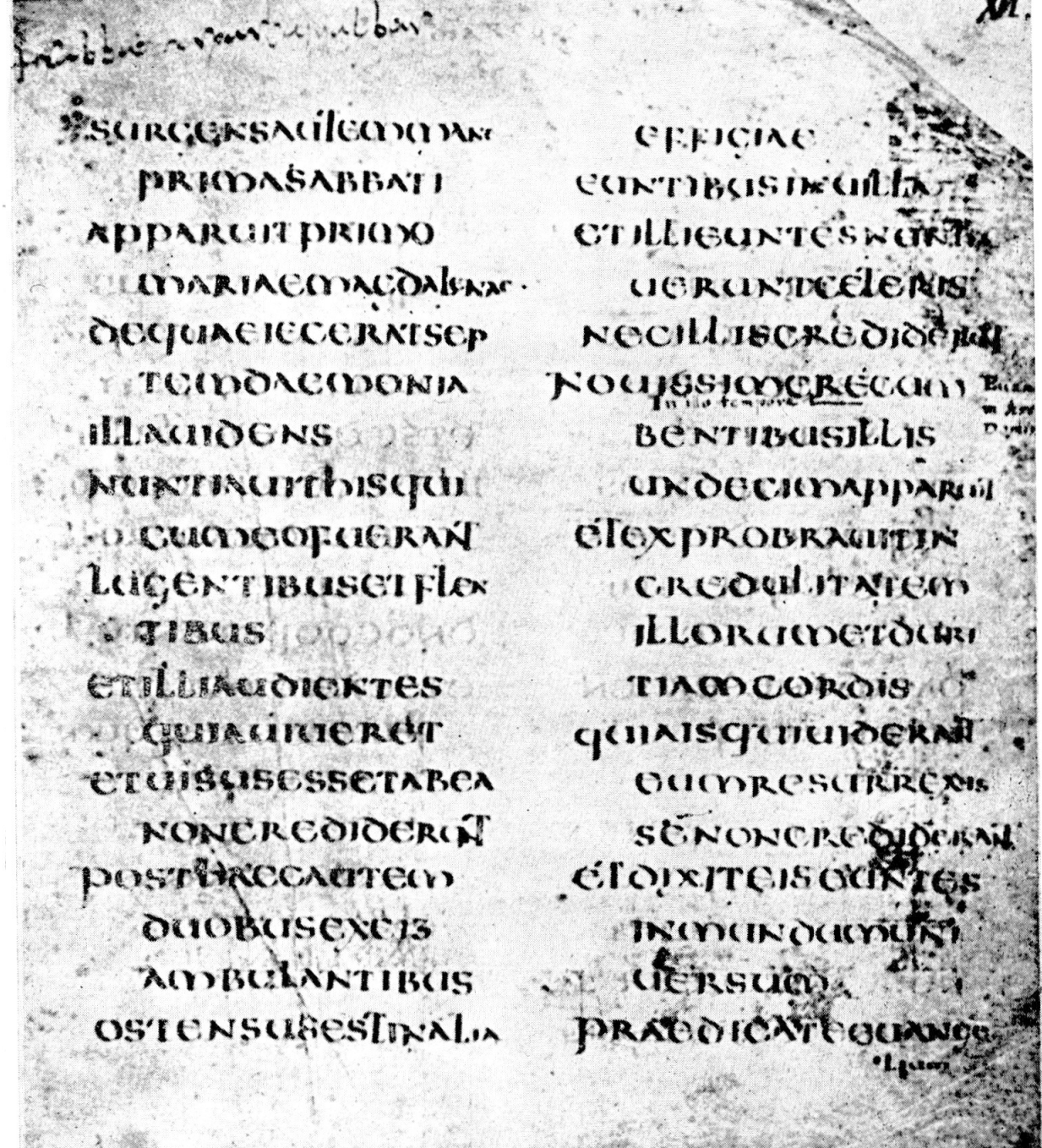
IOSEPHVS DOBROWSKY,
CLERICVS ECCLESIASTICVS.

CVM APPROBATIONE CAESAREO-REGIAE CENSURAE.

PRAGAE

LITERIS REGIAE SCHOLAE NORMALIS, PER IOAN. ADAMVM HAGEN, FACTOREM.
M. DCC. LXXVIII.

Josef Dobrovský - kritika zlomku evangelia sv. Marka, psaného unciálou.

Kodikologická
studia (od
konce 19.
století)

Adolf Patera – rukopisy metrop. kapituly

Antonín Podlaha - rukopisy metrop. kapituly

Josef Truhlář – rukopisy Národní knihovny

Karel Chytil

Antonín Matějček

František M. Bartoš – knihovna Národního muzea

Antonín Friedl

Eugen Dostál

Václav Vojtíšek

Kodikologická studia

Václav Vojtíšek vytvořil předpoklady pro vytvoření Komise pro soupis rukopisů (dnes Masarykův ústav a archiv AV ČR). Toto pracoviště vydává časopis „Studie o rukopisech“ (od roku 1962).

<https://www.mua.cas.cz/cs/oddeleni/oddeleni-pro-soupis-a-studium-rukopisu>

STUDIE O RUKOPISECH

2020/2

Praha

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.

Komise pro soupis a studium rukopisů

Publikace

- ▶ Soupisy rukopisů (Stanislav Petr)

- ▶ Časopisy

- ▶ Studium o rukopisech (1962-) (česky)
- ▶ Scriptorium (1946-) (mezinárodní)

- ▶ Skripta: Ivan Hlaváček, Úvod do latinské kodikologie. Praha: Karolinum, 1994 (2. doplněné vydání).

- ▶ Digitální knihovna rukopisů – www.manuscriptorium.com

f. 34r

h generatio
XPI (= Christi)
h (= autem) generatio

f. 7r

Panna Marie s malým Ježíšem

Illuminované
rukopisy

Trinity College
Dublin MS 58 (Book
of Kells), kol r. 800